

Osmanlılarda Mahalle İmâmlarının Bâzı Görevleri(*)

Ziya KAZICI

Kanaatımızca, günümüz vazifeleri ile mukayese edildiği zaman, artık tarihe mal olmuş gözü ile bakabileceğimiz bir müessesese olan «Osmanlılarda mahalle imâmlığı» hakkında arşivlerimizde çok enteresan ve faydalı bilgiler vardır. Bununla beraber, arşivlerimizin henüz tam tasnif edilememiş olması, değil sâdece bu mevzuda, araştırılan bütün müesseselerin bir derecede eksik kalmasına sebep olmaktadır. İşte bu yüzden tebliğimize «OSMANLILARDA MAHALLE İMÂMLARININ BAZI GÖREVLERİ» diye bir başlık koyarak, bu müessesenin de henüz tam ve mükemmel bir surette araştırılmadığını belirtmek istedik. Değişik merkez ve tasniflerde elimize geçen vesikalardan daha fazlasının okuyucuya henüz arz edilemediği malumunuzdur.

Kur'an-ı Kerim'in yedi yerinde müfred, beş yerinde de cemî' olarak geçen «İmâm» kelimesinin, (1) âyetler müvacehesinde ifade ettiği lügavî mâna «nümune, işaret, misâl ve rehber»dir. (2) Bilindiği gibi bu kelimenin, ıstılâhî pek çok mânası olmakla beraber (3) biz, bunu sâdece bir yönü ile ele almak isti-

(*) Türkiye II. İslâm Ümmîleri Kongresi (İstanbul 18-20 Eylül 1981)'nde okunan tebliğdir.

(1) Muhammed Fuad Abdülbaki, el-Mu'cemü'l-Müfrehes il elfazil-Kur'an, s. 80-81.

(2) W. Ivanov, «İmam» İslâm Ansiklopedisi (İA.), V/2, 980.

(3) Şemseddin Sâmî, Kamus-ı Türki, İstanbul 1317, II, 162.

yoruz. O da, «İmâmet-i Süğra» dediğimiz ve «namazda kendisine iktida olunan (uyulan) yani, cemaata namaz kıldırın zat»tır mânası olacaktır.

Bilindiği üzere, İslâm'da ilk imâm, hem «İmâmet-i Süğra» hem de «İmâmet-i Kübrâ»yı şahsında birleştiren Hz. Peygamberdir. Târihi gelişimine girmedığımız bu müessesese, İslâm devleti ile birlikte önemli gelişmeler kazandı. Bu gelişme ile beraber artık vazifesi topluma dini bilgi vermekle birlikte cemaata namaz kıldırın olan imâmlar peyderpey tâyin edilmeye başlandı.

Müslüman bir topluma istinad eden bünyesi ile Osmanlıların, daha devlet haline gelmeden önce, sâdece namaz kıldırın için imamlık müessesesine müracaat etmeleri, inançlarının bir gereği idi. Bununla beraber bu devlette ilk imamın kimliğini tesbit etmek mümkün olmamaktadır. Fakat, Âşıkpaşa-zâde'nin verdiği bilgiye göre ilk hatibi tesbit edebiliyoruz. Bu, Osmanlıların, hükümlerlik alâmeti olan ilk hutbesini okuyan, Şeyh Edebalı'nın damadı ve talebesi olan Dursun Fakih'tir. (4)

Günümüzde, vazifesi hemen hemen mihrap ile minber arasına sıkışıp kalan mahalle imamlarının selâhiyetleri başlangıçta bu kadar kısıtlı değildi. Osmanlılarda imamlık, sorumluluk alanı geniş ve önemli bir vazife idi. Bunun için, bu göreve atanacakların belli seviyede bir bilgiye sahip olmaları gerekiyordu. Bundan dolayı, imamlık için müracaat edenler arasında bir imtihan tertib edilirdi. Bu imtihanda başarı kazanan vazifeye alınırdı. Bu hükmü vermemizde arşiv belgeleri bize yardımcı olmaktadır. Nitekim, 1122 (1710) senesi Ramazan ayının ortalarında Bursa'da Mecnun Dede mescidi imamlığını isteyen iki kişinin imtihan edildiğini ve bunlara birer cüz Kur'an okutturulduğunu öğreniyoruz. Kıraatta aynı seviyede oldukları tesbit edilen bu iki kişiden fıkhi bilgisi fazla olanın adı geçen vazifeye getirildiği anlaşılmaktadır. (5)

Vazifeye tâyinleri, padişah berati ile olan imamların bu durumunu belirten pek çok vesika olmakla beraber biz, misâl olma babında sâdece birinden bahsetmek istiyoruz. 2 Receb 972 (3 Şubat 1564) tarihini taşıyan ve Edirne kadısına gönderilen bir hükümde imâm ve hatiplerin, vazifelerine dair çıkan

(4) Âşıkpaşa-zâde, Tarih, İstanbul 1332, s. 18.

(5) Başbakanlık Arşivi, Cevdet (Evkaf), Nr. 11266.

beratlarını altı aya kadar almaları gerektiği bildirilmektedir. Bu müddet içinde beratlarını almayanların vazifeye tayin edilemeyeceklerini de, yine adı geçen belgeden öğreniyoruz. (6) Herhalde bu yüzden olacak ki, bir vesikaya göre resmen imâmlık vazifesi ile tayin edilmeyen kimseler için mezkûr tâbirin kullanılması bile mümkün görülmemektedir. Bu vesikadan öğrendiğimize göre, yalnız mahalle veya köy halkının isteği ile görev yapanlar için imâm tabiri yerine «Namazcı» kelimesi kullanılmaktadır. (7)

Osmanlı devletinde, imâmlık vazifesine getirilen kimse, özellikle sosyal faaliyetleri bakımından başı boş bırakılmazdı. Kadılar, her zaman imamları teftiş edebilirlerdi. Bu teftişlerde onlar, sâdece dini görevleri değil, mahalledeki diğer hizmetlerin yapılıp yapılmadığını da araştırırlardı. Bunlardan (imâmlardan), işe yaramayan ve vazifesinin ehli olmayanlar vazifelerinden alınırlardı. (8)

Memleketimizde 1245 (1829) senesinde muhtarlık teşkilâtı kurulana (9) kadar mahalle yöneticisi olan imâmlar, Kadı'nın bir nevi temsilciliğini yapıyorlardı. Kadıların, yerine getirmeleri gereken pek çok işte imâmlardan yardım gördüklerine şahit oluyoruz. Bu meyanda onlar, mahallelerinin düzeninden, halk arasındaki ahenk ve barıştan sorumlu idiler. Tabir caizse, mahalleyi onlar yönetiyordu diyebiliriz. Arşivlerimizdeki birçok vesika, imamların bu konudaki vazife ve selahiyetlerine ışık tutmaktadır. Nitekim, Evahir-i Muharrem 1130 (Aralık 1717) tarihini taşıyan aşağıdaki şu hüküm dikkat çekicidir. Biz bu hükmün bir kısmını aynen buraya almada fayda mülâhaza ediyoruz:

«Âsitane kaymakamına ve İstanbul kadısına ve Sekbanbaşıya ve Hassa Bostancıbaşıya hüküm ki: Mahrûse-i İstanbul'da bazı mahallatta fevahiş taifesi tavattun ve âdet-i mezmumeleri üzre bâzı erazil ve müdmin-i hamr olan eşkıya ile ihtilât ve irtikâb-ı fîsk u fücûr ve bâise-i fitne ve fesâd oldukları mesami-âliye-i mülûkâneme ilka olunup emr bi'l-mâruf ve nehy ani'l-münkerin meviza-i kerime muktezasınca uhde-i cenab-ı hilâ-

(6) Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri, Nr. 6, s. 320.

(7) Başbakanlık Arşivi, Ali Emîri (Kanunî), Nr. 6.

(8) Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri, Nr. 7, s. 54.

(9) Ahmed Lütfî, Lütfî Tarihi, İstanbul 1291, II, 173.

fetmeabımı vâcib ve zimmet-i mehin vârid-i töhmet-i cihanya-
nıma lâzım vârid olmağla senki vezir-i müşarûn ileyh ve siz ki
mûma ileyhimsiz inşaallahu Taala iş bu emr-i şerif-i vâcibül-
imtisâlim vüsulüne mahruse-i İstanbul ve tevabii mahallatı
imâmlarına mahallelerine fevahiş sâkin olmamak üzere ve eha-
lisi dahi evkat-ı hamsede cemaat ile eday-ı salât-ı mefruzu için
hazır olup ve içlerinden târik-i salât ve şûrb-i hamr vesair me-
nahiyi mürtekib olanlar, mahallelerinden ihrac olmak üz-
re...» (10) diye devam eden emre göre mahalle imamları kendi
mahallelerinden sorumlu tutulmaktadırlar. Vesikanın metnini
verdiğimiz için, burada yorumuna girmeyi zait görüyoruz. Zira
bu, tahdid edilmiş olan zamanın uzamasına sebep olacaktır. Ke-
za, Haslar kadısına (Selh-i Safer 975) tarihinde yazılan bir hü-
kümde de Eyyüb ve civarındaki mahallelerde bulunan fîsk ve
fücür ehlinin mahallelerden çıkarılması, kahve vesair oyun yer-
leri ile fuhiyatla iştilal eden kadınların bulunduğu yerlerin
kapatılması için de imamlardan yardım istenmektedir. Bu emir-
lere itaat etmeyenlerin hapsedilmesi içinde de kadiya yardım
etmek üzere mahalle imamları ile kethüdaların görevlendiril-
diği adı geçen vesikadan anlaşılmaktadır. (11)

Osmanlı toplumunda, özellikle kadın kıyafetleri ile, günü-
müzün israf hastalığı demek olan modanın zararlarından halkı
korumak görevinin de mahalle imamlarına havale edildiği gö-
rülmektedir. Mahallelerde, devlet tarafından tesbit edilmiş kı-
yafetlerden başkasının giyilmesinden yine imamlar sorumlu
tutulmuşlardır. Nitekim Evahir-i Şevval 1138 (1725) tarihinde
İstanbul kadısına hitaben yazılmış bulunan bir hükümden bu-
nu anlamak mümkündür. Efendim, günümüzle mukayese edil-
diği zaman, gerçekten büyük bir farklılık arzettiğine şahit ol-
duğumuz Osmanlı devri mahalle imamlarının bir kısım görev-
lerini bizzat vesikalardan takip etmek, daha uygun olur ka-
naatıyla sizlere yine bir metin takdim edeceğim:

«İstanbul kadısına hüküm ki: Bazı yaramaz kadınlar, in-
ti haz-ı fırsat ve zokaklarda halkı idlal kastına ızhar-ı ziyb-u
ziynet ve libaslarında gûna gûn, ihdas-ı bid'at ve kefere avret-
lerine taklid, serpuşlarında acûbe heyetler ile nice üslûb-ı ma-
yub ibda' ve adab-ı ismet bi'l-küllîye meslûb olacak mertebe

(10) Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri, Nr. 126, s. 269.

(11) Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri, Nr. 7, s. 57..

kiyafetler ihtira etmeleriyle... Namusuna tehâşi etmeyüp dürlü dürlü hey'et-i şeni' ve kıyafet ve birbirini görerek bu halâti ehl-i irz ve ismet olanlara da âdet olmak mertebelerine müeddi olmağla, ümmet-i Muhammedi idlal ve ifsada sebep ve ehl-i irz olanlara dahi ittihaz-ı kıyafetten nâşi şenaatları sirâyetine bâdi olduğundan maada, nisvan, kocalarına teklif-i ham ve mühill-ı edeb olan bid'at-ı seyyieleri üzre elbise-i nevzûhur tedarikine ikdam iderek zi kudret olanları zükûr ve nisaya haram olan israf-ı mal ve itlâf-ı menal ile günahkâr ve kudreti olmayanlar var olup bu hâlete rıza vermeyenler eyyam-ı mübarekede zevc-lerinden müfarakat edecek rütbelere vardığı zâhir ve aşikâr olmağla... ba'de'l-yevm, nisvan taifesi bir şibrden ziyâde kebir yakalu ferace' ve üç değirmi mikdarı hadd-ı itidaldan ziyâde yemeni ile zokaka çıkmayup ve bir parmaktan ziyâde şerit istimal etmemek üzre mahalle imamlarına muhkem tenbih ve te'kid edesin. (12)

Görüldüğü gibi, mahalle imamları, mahallelerindeki kadınların kıyafetleri ile de ilgilenmek zorunda bırakılmışlardır. Hem israf, hem de kocalarından boşanmaya kadar götüren bu nevzuhur elbise (moda diyebilir miyiz?) aile ocağının bozulmasına sebebiyet verecek kadar cemiyette tahribat yapabilmektedir. Vesikanın metninden anlaşıldığına göre bu yüzden boşanmaya kadar gidilmiştir. İşte bu yüzdendir ki mahalle halkının huzursuzlanmasına sebep olan bu kıyafetin ortadan kaldırılması için imamlar görevlendirilmişlerdir. Hele kefere avretlerine taklid gibi, gayr-ı müslim kadınlara benzeme hususunda daha dikkatli olmaları gerekmektedir.

İmamlar, mahalle teşkilâtının başında bulunurlardı. Onlar, kendi mahallelerinde inzibatı sağlamak için sıkı tedbirler almak zorunda idiler. Bundan dolayı İstanbul halkı birbirine kefil ettirilirdi. Kefilsiz olanlar mahallelerde barınmadıkları gibi, İstanbul'da beş yıldan az oturanlar da memleketlerine gönderilirdi. Mahallede kefilsiz oturanlar ile beş seneden az kalanların araştırılıp ortaya çıkarılması tamamiyle imamların görevi idi. (13) Biraz önce kısmen temas edildiği gibi, bir kısım zâbita ve beledi işler de yine mahalle imamları tarafından takip edilirdi. Meselâ ahlâki yönden zâbitayı ilgilendiren olaylar-

(12) İstanbul Müftülüğü, Şer'iyye Sicilleri (İstanbul kadılığı) Nr. 24, varak 13 a.

(13) Ahmet Refik (Altınay), Eski İstanbul, İstanbul 1931, s. 53.

dan imam sorumlu idi. Nüfus kayıtları, doğum-ölüm, evlenme-boşanma gibi işlemler de imamlar vâsıtasıyla yerine getirilirdi. Mahalleye gelip gidenler, mahalle halkını rahatsız edecek şekilde uygunsuz davrananlar, içki içip sarhoş olanlar, cemaatla kılınan namaza gelmeyenler, alenen oruç yiyenler vs. gibi dini emirleri yerine getirmeyenler de hep imamlar tarafından araştırılır ve gereken tedbirler alınarak durumlarına göre bunların cezalandırılması cihetine gidilirdi.

Tâbir caizse imâmlar, mahallenin gören gözü, işiten kulağı idiler. Onlar, câmi ve diğer kalabalık yerlerde va'z eder, çocuklara ders verir, cemaata yol gösterir, hasta ve fakirlerle ilgilenirlerdi.

Mahalle halkı tarafından biriktirilip imama teslim edilen ve «avarız akçası» denilen bir nevi yardımlaşma sandığı vardı ki, burada biriktirilen para ile mahalledeki hasta ve fakirlere yardım yapılırdı. İmamlar, bu parayı çalıştırmak suretiyle fakirlere yardım ettikleri gibi, câmi ve mescidin ufak-tefek ihtiyaçlarını da görürlerdi. Son senelere kadar devam eden bu faaliyet sâyesinde memleket fukarasına önemli derecede yardım yapılıyor ve az da olsa onların sıkıntıları giderilmeye çalışılıyordu. Ancak Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile çıkan harpte bu para, devlet tarafından alınarak askerin masraflarına harlandı. (14)

Çeşitli vesika ve kroniklerin bildirdiklerine göre mahalle aralarındaki sokakların süpürülüp temizlenmesinden mahalle halkı; çarşı ile pazarlardaki sokakların temizliğinden de esnaf mes'ul tutulurdu. Nöbetleşe ve bazen de imece suretiyle halka bu hizmeti gördürmek mahallede imam, çarşı ve pazarlarda da esnaf kâhyaları tarafından yerine getirilirdi. (15)

Gazete, radyo, televizyon gibi neşir organlarının bulunmadığı bir dönemde, devlet ve hükümetin her türlü emir ve yasakları, imâmlar vâsıtasıyla halka bildirilirdi. İmâmlar, bu emirleri Nâiblerden, onlar da Kadınlardan alırlardı. Bu tebliğ işi, bilhassa yatsı namazından sonra olurdu. Çünkü, mahallenin, ergenlik çağına gelmiş bulunan erkeklerin tamamına yakın bir kısmı yatsı namazında câmide hazır bulunurdu. Devletin, tebliğini is-

14) Osman Nurl Ergin, «Türk Belediyeciliği ve Şehirciliği» İller ve Belediyeler Dergisi (1947), sayı 15-16, s. 615.

(15) Ergin; a.g.e. s. 613.

tediği bir emri olduğu zaman imam, günün, cemaatla kılınan son ibâdeti olan namazı müteakip: «Ey cemaat! Dağılmayınız, hükümetin bir emri var, onu size söylemek istiyorum» der ve emri tebliğ ederdi. (16)

Demindenberi, bir kısım görevlerinden söz ettiğimiz imamların bu vazifeleri, o kadar devamlı ve önemli bir hal almıştı ki, şehir merkezinde kadılık müessesesi, büyük bir sarsıntıya uğrayıp fonksiyonunu yitirdiği halde, o müessesenin alt kademe-deki temsilcisi olan imamların durumu o nisbette sarsılmamıştı. (17)

Bilindiği gibi, Osmanlı devletinin yapısında köklü değişiklikler, II. Mahmud devrinde yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemde kurulan muhtarlık teşkilâtı, yavaş yavaş imamlığı ikinci plana itmiştir. Vak'anüvis Lütfi'nin 1245 (1829) senesi olayları içinde zikrettiği mahalle muhtarlıklarının kurulması ile imamların yetkilerinin kısıtlandığını belirterek: «İmamların müsamaha idememesi için mu'teberân-ı ahaliden her mahalleye evvel ve sâni olarak ikişer nefer muhtar tâyin kılınmıştır.» (18) der. Böylece, imamların artık muhtarlarla birlikte vazife yaptıklarını ve bazı konularda yetkilerinin kısıtlandığına şahit ol-maktayız.

Tanzimat'a doğru, mahalle yöneticisi statüsündeki imamların, din işleri dışında, yönetim ve diğer dünya işleri ile meşgul olmalarını önlemek için, yanlarına, danışmaları gereken ve halk tarafından seçilen birkaç muhtar verildiği görülmektedir. 1829'da başlayan bu muhtar seçme işi, asırlarca mahalle işlerinin yönetimini üstlenen imamların, bu vazifelerine tedricî bir surette son vermiştir. Türkiye Cumhuriyetinin kurulması ile de imamların vazifesi sadece câmiye hasredilmiştir.

Netice olarak diyebiliriz ki, Osmanlı mahalle idaresinde imamlar da önemli bir vazife sahibi idiler. Bunun için Osmanlı mahallesinde, sorumluluk sahalarına göre bir görev taksimi yapıldığında Kadı - Nâib - İmam hiyerarşisi görülmektedir. Ülkemizde muhtarlık teşkilâtı kurulmadan önce imamlar, mahallenin mülki ve beledi âmiri durumunda idiler. (19)

(16) Ergin, Türkiye'de Şehirciliğin Tarihî İnkışafı, İstanbul 1936, s. 108.

(17) İlber Ortaylı, Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler, Ankara 1974, s. 114.

(18) Lütfi, Tarih, II, 173.

(19) Ortaylı, a.g.e. s. 109.